

РОЗДІЛ 8
РОЛЬ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ ТА ГРЕЦІЇ
У КУЛЬТУРНО-СОЦІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ
ВІКТОРІАНСЬКОЇ АНГЛІЇ

Соколова Алла

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-509-8>

ВСТУП

Британська імперія епохи королеви Вікторії домінувала у світі. Статус Великобританії як світової політичної держави був підкріплений сильною економікою, яка швидко зростала в період з 1820 по 1873, стрімкою індустріалізацією, колонізацією третіх країн. Основними організуючими принципами вікторіанського суспільства були релігія, клас та стать. Англіканські церкви Англії, Уельсу та Ірландії панували у релігійному ландшафті. Соціальна ієрархія вікторіанської Англії оголювала дисбаланс між класами. Гендерна ідеологія ґрунтувалася на «доктрині окремих сфер». Вікторіанська культура являла собою суміш мелодрами, видовищності та моралі. Театри, мюзик-холи, бібліотеки, музеї та художні галереї були збудовані у кожному великому місті, а також у багатьох маленьких поселеннях, часто заснованих філантропами нового покоління. Освіта почала розглядатися як універсальна потреба а, зрештою, як і загальне право. На момент смерті королеви Вікторії в 1901 році Британська імперія стає однією з найбільших імперій, які коли-небудь бачив світ: королева Вікторія керувала майже 1/4 частиною населення світу. Багато в чому Британія була здатна досягти такого становища завдяки ідеології та культурним цінностям Стародавнього Риму, що дозволило провести паралель між неіснуючою імперією і Британією.

Класична греко-римська давнина є основою для витоків європейської цивілізації, і, фактично, її колискою. Ключові аспекти культури еллінів – свобода, краса, індивідуалізм – беруть початок у архаїці.

Стародавні греки називали себе еллінами, а у період існування Візантійської імперії – ромеями. У давньогрецькій міфології бог Еллін, за легендою, син Зевса, був прабатьком грецького народу. Назва

«еллін» виявилася напрочуд живучою, проте в Європі вона не прижилася, європейці частіше називали еллінів греками. У Англії ж греків воліли називати еллінами навіть у побутовому рівні.

Цікаво відзначити, що в 18 столітті древній Рим, у Європі та Англії, розглядався через призму грецької культури. Англійський письменник, поет та есеїст, класик британського романтизму Персі Біші Шеллі у передмові до віршованої драми «Еллада» резюмував: «ми всі греки, а вся західна цивілізація – родом з Греції... Небеса посміхаються, віра та імперія сяють як уламки мрії, що розчиняється»³¹⁸.

Захоплення елліністичною культурою у вісімнадцятому столітті пояснюється зміною смаків та поглядів у Європі, змінами у європейському політичному ландшафті, антибароковою реакцією, прагненням до простоти та природності. Грецька демократія, влада більшості в самій прямій і безпосередній формі, колективна свобода за фактичного дотримання прав індивіда, неприйняття егоцентризму стає об'єктом для наслідування в багатьох країнах Європи і, власне, в Британії.

8.1. Відродження еллінізму в Європі та Британії

Художники та письменники, філософи та музиканти, архітектори та скульптори висловлювали непідробне захоплення грецькою культурою. Так, Йоганн Йоахім Вінкельманн, основоположник історії мистецтва, характеризував грецьке мистецтво так: «грецькому мистецтву властива шляхетна простота і спокійна велич»³¹⁹. Німецький критик і мислитель отхольд Ефраїм Лессінг у своєму есе «Лаокоон» зазначав, що в грецькій трагедії простежується емоційне страждання, яке незмінно призводило до максимальної інтенсивності переживань катарсичних емоцій та відкриття Бога в собі³²⁰.

У Західній Європі знайомство з класичною грецькою архітектурою почалося з праці Джеймса Стюарта та Ніколаса Реветта «Афінські давнини», книга була щедро забезпечена ілюстраціями³²¹. У свою чергу,

³¹⁸ Shelley Percy B. *Hellas: A lyrical drama*. London: Charles and James Ollier, 1822. P. 56.

³¹⁹ Winckelmann J. J. *History of the Art of Antiquity*. California, Los Angeles: Getty Research Institute, 2006. P. 9.

³²⁰ Lessing G. E. *Laocoon: An Essay on the Limits of Painting and Poetry*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1984. P. 24.

³²¹ Adair Fitz-Gerald Sh. J. *The Story of The Savoy Opera: In Gilbert and Sullivan Days*. Montana, Whitefish: Kessinger Publishing, 2006. 276 p.

археологічні розкопки Трої та Мікен, що тривали в 19 столітті, надавали неповторної чарівності матеріальному грецькому світу. Такого роду інтерес до грецької архітектури надав імпульс до відродження грецького архітектурного стилю, який характеризувався як точним відтворенням грецьких форм, так й ігноруванням сучасної європейської архітектурної естетики³²².

Термін «еллінізм» пов'язували із давньогрецькою культурою, то «філелінізм» – із Грецією 19 століття. Лорд Девід Россель у своїй книзі «У тіні Байрона» визнавав, що хоча давня Греція Гомера і сучасна Греція займали один і той же географічний простір на карті, вони були двома різними категоріями в розумінні західного суспільства, погляд на Грецію драматично змінювався з роками. Європейський філелінізм походить із давньоримських ідеалів, на які спиралася Європа з часів епохи Просвітництва. Філелінізм подолав національні, культурні та епохальні бар'єри і поступово перетворився на загальноєвропейський рух. Під час грецької боротьби за незалежність від Османської імперії, що почалася в 1821 році і завершилася в 1829 мирним Адріанопольським договором, філелінізм стає невід'ємним елементом створення загальноєвропейської ідентичності і відправною точкою для відродження Греції. Грецька боротьба за незалежність спалахнула уяву романтичних ідеалістів. Але як тільки греки здобули свободу, Західна Європа значною мірою втратила інтерес до сучасної Греції, проте щире захоплення культурою стародавньої Греції зберігалось протягом усього 19 століття і першої половини 20 століття.

Християни бачили в грецькій філософській думці «добре удобренний» ґрунт для другого пришествя Христа, у той час для агностиків та атеїстів Стародавня Греція виступала як альтернативне джерело моральних і духовних цінностей. Культуру Стародавньої Греції, пройняту реалізмом, гармонійною досконалістю та повагою до гідності людини, протиставляли латиноамериканській та пишно-монументальній барочній культурі південної Європи. Однак, майже всі відомі культурні діячі Європи та Британії сходилися в одному: в основі ідеалізації Стародавньої Греції лежить утопічний елемент³²³. 1830 року тіроль-

³²² Shanks M. *Classical Archaeology of Greece: Experiences of the Discipline*. London & New York: Psychology Press, 1996. 199 p.

³²³ Vöhler M., Alekou S., Pechlivanos M. *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2021. 292 p.

ський мандрівник, журналіст, політик та історик Якоб Філіп Фальмерайер представив теорію про те, що давнє «еллінське» населення південних Балкан було винищене під час Великого переселення народів слов'янами. Слов'яни ж, у свою чергу, були підкорені чи винищені візантійськими імператорами, яких Фальмерайер не зараховував до еллінів, а скоріше до носіїв варварської форми «візантійсько-християнської» грецької мови³²⁴. З цієї причини сучасні греки не можуть претендувати на роль наступників давньої еллінської цивілізації. Однак, послідовників теорії Я. Фальмерайера виявилося замало, тому теорія виявилася неспроможною³²⁵.

Захоплення давньогрецької культурою поширилося на всю територію Європи. Діячі французького естетичного руху дев'ятнадцятого століття оспівували красу та цнотливість мистецтва Стародавньої Греції. Проте англійці заперечили непорочність грецької культури. Англійський ідеолог естетизму Уолтер Патер, один із найзапекліших шанувальників Стародавньої Греції, робив особливий акцент на гомосексуальному підтексті в грецькій культурі³²⁶. Як приклад наводилася мілітарна Спарта, де дорослим воїнам дозволялося брати собі в кохані молодих юнаків. Описи гомосексуальних відносин зустрічалися і в давньогрецькій літературі, а деяким богам-олімпійцям приписувалося мужоложство.

Елліністична культура зайняла особливе місце у Німеччині. Між Грецією та Німеччиною існував глибокий і природний зв'язок. Протягом століть Греція чинила сильний вплив на німецьку уяву. Починаючи з 18-го століття, німці розглядали культуру Стародавньої Греції як зразок для наслідування, недосяжний ідеал. Великий Йоганн Гете стверджував, що «кожен має бути греком»³²⁷. Багато провідних німецьких діячів вважали, що між Давньою Грецією та Німеччиною існували особливі відносини – духовна спорідненість. Філіеліністичний дух особливо проявився в естетичному трактаті «Народженні

³²⁴ Georgitsoyanni E. Stefan Cell Mare. Suceava: Serie Filologie B. Literatura 11, 2005. P. 45–64.

³²⁵ Fallmerayer J. Ph. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasium Supplementheft zu. Meyers Groschen Bibliothek der deutschen Classiker Meyer, 1850. 358 p.

³²⁶ Bann S. The Reception of Walter Pater in Europe (The Reception of British and Irish Authors in Europe). London: Bloomsbury Publishing, 2013. 328 p.

³²⁷ Vöhler M., Alekou S., Pechlivanos M. Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2021. 292 p.

трагедії з духу музики» Фрідріха Ніцше, який розглядав творчість трагіків Есхіла та Софокла як певний баланс між аполлонськими та діонісійськими імпульсами людської психіки. Ця ж ідея вплинула на теорію розуму Зигмунда Фрейда, який спирався на концепцію Софокла у своєму розумінні Едікового комплексу. На початку 20 століття профашистські політики переосмислили античну історію на користь расових тлумачень. Ганс Гюнтер, автор теорії про перевагу «нордичної раси», в 1929 опублікував книгу «Расова історія еллінського і римського народу», в якій доводив, що найдавніші стани Афін, Спарти і Риму були нордичним шаром панів³²⁸.

У другій половині 20 століття німці перестали почитати Грецію як священне місце культурного паломництва і стали розглядати як пусту країну, чия давня спадщина мала бути продана в рахунок погашення боргів, що ростуть. Розчарування у Греції було зумовлено. Інтелектуальна та художня спансія культури Греції в Німеччині добігла кінця. Однак, грецька культура, у своєму темному та ірраціональному прояві, продовжувала впливати на європейську культуру протягом усього 20 століття³²⁹.

Інтерес до грецької культури у Великій Британії (передусім в Англії, Ірландії та Шотландії) утримував міцні позиції протягом кількох століть, шість різних імен: Англія, Британія, Великобританія, Британські острови, Сполучене Королівство і, найвищі моменти, називаємо країну Альбїон.

Кожна з цих назв несе різний відтінок. Звернувшись до топонімів, які ми використовуємо для інших народів, виявимо, що англійська мова має лише одну стандартну назву для кожної з країн чи національностей. Нечисленні винятки підтверджують це правило. Так, прикметник «галльський» іноді використовувався стосовно французів. Це, скоріше, був певний спосіб уникнути повторення слова «французька». Однак, існував один виняток: в англійській мові є іменники «грек» та «еллін», які позначають одну й ту саму національність, той самий народ.

³²⁸ Fallmerayer J. Ph. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasium ... Supplementheft zu. Meyers Groschen Bibliothek der deutschen Classiker Meyer, 1850. 358 p.

³²⁹ Mahaffy J. P. The Greek World Under German Sway – From Polybius to Plutarch. Germany, Norderstedt, Schleswig-Holstein: Hansebooks, 2017. 500 p.

Більшість греків, що осіли в Англії, не відрізнялися ні почесним походженням, ні матеріальним достатком. Переважно це були моряки, які служили на торгових судах. Греки Англії також активно займалися торгівлею. Так, деякі Андронік і Алексіос Еффоматос, майстри з Константинополя, ще в 15 столітті, отримали від короля Генріха VI найвищий дозвіл залишатися в місті і відкрити свій бізнес.

У 1677 році для грецьких моряків відкрилася православна церква на околиці Лондона в Сохо (за наказом Генріха VIII у 1536 році біля королівського палацу Уайт-хол було збудовано маленьке село, яке до 17 століття мало назву Сохо). Згодом, вулиця отримала назву «Грецька».

З 1716 року єдиними православними культовими спорудами в столиці Англії були каплиці, що належали російському посольству. У 1837 році на Фінсбері Серкус Гарденс було збудовано грецьку православну каплицю, а в 1850 році – ще одну невелику грецьку церкву. Нарешті, в 1879 році на Московській дорозі в Бейсуотер було відкрито нову церкву на честь православної святої Софії Премудрої³³⁰. Багато англійців були зачаровані божественною красою грецьких богослужінь та просили прийняти їх у лоно православної церкви.

Таким чином, греки різних мастей (торговці, моряки, солдати, дипломати) осідали в столиці Англії та її передмісті, обзаводилися потомством та адаптувалися до місцевих умов, але залишалися вірними своїй вірі. Деякі з них відіграли помітну роль в економічному, соціальному та культурному житті Лондона³³¹. Так, Костянтин Родоканакіс з Хіос був особистим лікарем у короля Карла II Стюарта³³². У 1700-х роках знаменита грецька кав'ярня, що належить Джорджу Костянтину з острова Скопелос, набула популярності в англійських вчених та політиків. Серед завсідників кав'ярні були президент Королівського товариства сер Ісаак Ньютон, англійський медик та натураліст, Ганс Слоан, англійський астроном та фізик, Едмунд Галлея та шотландський аристократ та пер Джеймс Дуглас.

³³⁰ Beaven J. On Intercourse Between the Church of England and The Churches in The East: And the Ecclesiastical Condition of The English Abroad (1840). London: G. F. & J. Rivington, 1840. P. 11.

³³¹ Fattori N. Migration and Community in the Early Modern Mediterranean The Greeks of Ancona, 1510-1595. New York: Springer International Publishing, 2019, P. 35–36.

³³² Harris J. Silent Minority: the Greek Community of 18th-century London, in Greek Diaspora and Migration since 1700. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 2009. P. 31–43.

За однією з легенд, двоє відомих вчених посварилися з приводу студентів-правників³³³. У 1820-ті роки жорстокі репресії проти грецького населення з боку турецької влади змушує багатьох багатих купців і аристократів тікати з Константинополя та Хіоса та шукати притулку в Лондоні.

Наприкінці 18 на початку 19 століття на, так званій, «кельтській хвилі» (за Марковою О.М.)³³⁴, яка охопила Європу, розгорнувся рух за об'єднання церков. У 1830-х роках лектори Оксфордського університету Джон Генрі Ньюман, Джон Кебл і Едвард П'юзо виступають за відновлення «богословської думки» в Англійській Церкві. Вони ратували за повернення до чистоти давньої релігії. З'являються праці відомих богословів, істориків та філософів, які виступають за об'єднання церков. Серед них особливо вирізняється робота англійського історика Джона Ніла «Історія Святої Церкви Сходу», вона була високо оцінена православним духовенством. Богослов Джордж Вільямс написав іншу книгу про історію контактів Православної та Англійської Церкви.

14 липня 1833 року в університетській капелі Кебл прочитав проповідь під назвою «Про національне відступництво». Його проповідь поклала початок знаменитому руху, який згодом отримав назву тракторіанського чи Оксфордського руху, (за О. Муравською, А. Соколовою)^{335, 336}. Оксфордці наголошували на спадкоємності Англійської Церкви щодо Вселенської Церкви. Представники Оксфордського руху слідували у напрямку єдності, ратували за примирення між Сходом та Заходом. Зв'язок між Британією та Православною Церквою був пронесений крізь століття, а православна грецько-візантійська традиція, хоч і у фрагментованому вигляді, вижила та зберіглася в Англії³³⁷.

³³³ Georgetsoyanni E. Stefan Cell Mare. Suceava: Serie Filologie B. Literatura 11, 2005. P. 45–64.

³³⁴ Маркова О. Нариси з історії зарубіжної музики 1950–1990-х років. *Франція. Австрія. Німеччина. Італія*. Вип. 1. Одеса : Друкарський дім, 2010. 128 с.

³³⁵ Муравська О. Східнохристиянська парадигма європейської культури і музика XVIII–XX століть : монографія. Одеса : Астропринт, 2017. 542 с.

³³⁶ Див. про це: Соколова А. В. Традиції лицарсько-аристократичної культури Британії-Англії та Русі-України : монографія, Одеса : Астропринт, 2020. 376 с.

³³⁷ Див. про це: Соколова А. В. Традиції лицарсько-аристократичної культури Британії-Англії та Русі-України : монографія, Одеса : Астропринт, 2020. 376 с.

З 1800 року, і до середини дев'ятнадцятого століття, елліністична культура залишалася популярною й у Британії. У цей час в Англії домінував еллінізм, який Френк Тернер згодом назвав ідеалізованим, оскільки грецька культура розглядалася у тих ідеальних цінностей³³⁸.

Грецький стиль помітно домінував в англійській архітектурі та літературі (романтичний філелінізм). Лорд Байрон стає символом філелінізму, знакова постать війни за незалежність Греції. Його образ воєначальника у грецькій офіцерській сукні зображений на багатьох картинах та арт-об'єктах Європи. Ім'я Байрона часто пов'язували з грецьким воєначальником Маркосом Боцарісом, героєм грецької революції. Подорож лорда Байрона до Греції та смерть від хвороби у Месолонгіоні надихнули тисячі англійських та ірландських філелінів. Філеліни збирали кошти для порятунку грецьких біженців, звільняли грецьких рабів з невольницьких ринків Османської імперії, відправляли військову техніку і гуманітарну допомогу, приєднувалися до грецьких збройних сил як добровольці і хоробро боролися за звільнення Греції³³⁹.

Центром поширення грецької культури стають елітні державні школи та коледжі Оксфорда, Кембриджу, у яких вивчення грецької мови та літератури входило до навчальних програм. У таких навчальних закладах грецька культура була обмеженим культурним дискурсом, що вело до соціальної ізоляваності через елітарність освіти. У школах хлопчики вивчали твори Гомера, Аристотеля та Платона, грецьких трагіків. В університетах – концентрувалися на грецькій філософії з акцентом на аналіз праці Платона «Держава» та Аристотеля «Етика».

Багато викладачів використали теорію Платона для виховання провідних британських державних діячів та адміністраторів. Справді, концепція платонівської державної теорії стає базовою основою державної політики британської правлячої еліти у 18 столітті.

Пік популярності англійського еллінізму посідає останні десятиліття вісімнадцятого століття. Еллінізм залишається у культурному дискурсі в період правління Георга IV (1820–1830) та Вільгельма IV

³³⁸ Burnell R. Henley Royal Regatta, a celebration of 150 years. NH, Portsmouth: William Heinemann Ltd, 1989. P. 22.

³³⁹ Thomas G. K. Lord Byron's Iberian Pilgrimage. USA, Provo Utah: Brigham Young University Press, 1983. 92 p.

(1831–1837). Проте інтерес до грецької культури не згасав і на ранньому етапі царювання королеви Вікторії.

За кілька років до сходження на престол королеви Великобританії з Ганноверської династії, декан церкви Христа Томас Гейсфорд відзначав у своїй проповіді, що вивчення грецької літератури та вільне володіння грецькою мовою «не тільки підносить людину над вульгарним стадом, але нерідко веде до практичних переваг, допомагає високого становища та отримує відповідну винагороду за свою роботу»³⁴⁰.

Грецька вченість справді дозволяла багатьом стражденним знайти високі церковні посади в англіканській церкві. Таких священників часто називали «греко-ігровими єпископами»³⁴¹. Зауваження Томаса Гейсфорда відбивало елітарність грецької культури на той час, коли королева Вікторія лише вступила до своїх прав.

Деякі з відомих особистостей вікторіанської епохи були упевненими елліністами, у тому числі такі постаті, як англійська поетеса Елізабет Баррет Браунінг, письменник, прем'єр-міністр Великобританії Вільям Гладстон, англійський письменник Оскар Уайльд. Безперечно, афінська демократія приваблювала тих інтелектуалів, які вірили у реформу внутрішньої політики Англії та підтримували ідею колоніальної моделі, у якій взаємовідносини між метрополією та її колоніями будувалися на взаємовигідній основі.

Еллінізм раннього вікторіанського періоду ґрунтувався на вивченні грецької мови, мистецтва та міфології, творів Гомера та Платона. Проте грецька культура і мова не використовувалися в офіційному контексті ні в епоху правління Вільгельма IV, попередника королеви Вікторії, ні в ранню вікторіанську епоху. Однією з основних перешкод на шляху до повсюдного використання грецької мови була проблема його вивчення. Грецькою мовою розмовляли лише вихідці з вищих верств британського суспільства і, дуже рідко, самоучки із середнього чи нижчого класу. Щодо подорожей до Греції, вони були значно ускладнені через погану логістику. Повсюдна підстава всіляких грецьких інститутів (наприклад, Грецьке суспільство у Лондоні було

³⁴⁰ Tuckwell W. *Reminiscences of Oxford*. London: Smith, Elder and Co., 1907. P. 24.

³⁴¹ Burns A., Stray C.A. The Greek-play bishop: polemic, prosopography and nineteenth-century prelates. *Historical Journal*. 2011. Vol. 54, No. 4. P. 1013–1038.

засноване у 1879 році, а Британська школа в Афінах – у 1886 році) не призвело до очікуваних результатів. Грецька культура сприймалася англійцями як елітарна та могла зацікавити лише освічених та багатих вікторіанців³⁴².

Використання давньогрецької культурної моделі в Англії ускладнювало лінгвістичну віддаленість грецької мови від німецької групи мов, а також відстанню між двома країнами, яка обчислювалася понад 3000 кілометрів. Поступово грецька культура видавлювалася на маргінальну нішу.

Грецький контент часто використовували в обговоренні феміністських та гомосексуальних прав, що викликало стійке неприйняття у моральних вікторіанців. Домінування британської еліти в суспільстві кидало виклик середньому класу британців, що робило грецьку модель ще менш привабливою. В очах переважної більшості британського суспільства стародавня Греція була вже не «скарбницею культури», а «ширмою, за якою знаходилися еліти Англії та різні маргінали»³⁴³, що обмежувало вплив цієї країни на Англію. Грецька історія рясніла невдачами, пов'язаними з періодом існування Афінської імперії та царства Олександра Македонського.

Лише незначна частина вікторіанців вважала, що велика культура Греції могла підняти дух Британії. Культуру еллінів добре розуміла інтелектуальна еліта Англії, але не англійські простолюдини.

Поступово грецька культура витіснялася латинською, інтерес до Греції неухильно падав. Вивчення грецької історії практикувалося лише у графстві Оксфордшир, де протягом багатьох десятиліть особливо обдарованим студентам виплачували так звану «еллінську стипендію». З іншого боку, з настанням революційних потрясінь на європейському континенті та в США, модель гуманістичного еллінізму, яка активно використовувалася у Франції та США зазнала фіаско. Захід сонця популярної елліністичної моделі в Англії був зумовлений. Невдалий експеримент із запровадження грецької моделі управління замінили на більш успішну модель Римської імперії.

³⁴² Jenkyns R. *The Victorians and Ancient Greece*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981. P. 292–293.

³⁴³ Jenkyns R. *The Victorians and Ancient Greece*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981. P. 292–293.

Стародавня Греція продовжувала зберігати привабливість лише обраних груп³⁴⁴.

Стало очевидним, що в контексті імперських досягнень Британії у вікторіанську епоху досвід Афінін мало підходив для впливової Британської імперії. Римська історія апелювала до успішного розвитку та ефективного управління. Недоліки культурної моделі Стародавньої Греції контрастували з привабливістю підвалин Стародавнього Риму. Це було пов'язано, не в останню чергу, з доступністю латинської мови, спільністю англійської та римської історій до моменту розпаду останньої. Справді, історична зв'язок Британії з Римом перегукується з самої давнини, на момент коли римські легіонери завоювали більшість країни, а латинські традиції зберігалися у Британії ще тривалу годину після відходу римських легіонів³⁴⁵.

Історично Стародавній Рим займав більш авторитетну позицію у вікторіанському суспільстві, ніж стародавня Греція.

8.2. Від Риму до Британії: траєкторія культурної спадщини

Вікторіанська епоха – одна з найуспішніших сторінок англійської історії. У цей період англійська корона володіла однією четвертою територією всієї Землі та однією п'ятою частиною її населення. На відмін від континентальної Європи, що брала участь у великих військових конфліктах протягом 19 століття Англія уникла активних військових дій та революційних потрясінь. Британія часів середини вікторіанської епохи стає зразком економічного, промислового, соціального, політичного та імперського благополуччя, першою індустріальною державою у світі, островом процвітання та прогресу, справжнім спадкоємцем римської політичної гегемонії.

З одного боку, промислова революція в Англії змінила традиційну основу англійського суспільства, зумовивши перехід від сільського життя до міського. З іншого боку, еволюційна теорія Дарвіна суперечила біблійній версії і породжувала питання про походження людини. У суспільстві назрівали революційні бродіння, що могло спричинити

³⁴⁴ Jenkyns R. *Dignity and Decadence: Victorian Art and the Classical Inheritance*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1992. P. 155–163.

³⁴⁵ Burns A., Stray C.A. The Greek-play bishop: polemic, prosopography and nineteenth-century prelates. *Historical Journal*, 2011. Vol. 54, No. 4. P. 1013–1038.

зміни у житті суспільства. Повернення до авторизованого класичного минулого розглядалося британською монархією як одне з базисних та «безпечних» концептуальних засад. Тремтливе ставлення англійського суспільства до давнини домінувало з кінця 18 століття і формувало характер культурної та політичної повістки. Англійська еліта прагнула створити нове бачення національної ідентичності своєї країни. Ця думка визначила вектор руху «вікторіанської епохи».

Королева Вікторія носила корону довше, ніж будь-який інший монарх у британській історії – 63 рока. Період правління королеви Вікторії був визнаний істориками епохою процвітання та благоденства ³⁴⁶.

Правління королеви Вікторії ознаменувалося кількома важливими подіями.

По перше, під час правління Вікторії у Європі почалася Кримська війна 1854–1856 років. Бойові дії оголили всі недоліки та слабкості британської армії, яку очолювали, здебільшого, офіцери-аматори. Багато англійських солдатів помирало від епідемій, що постійно спалахували, та хвороби. У казармах панувала повна антисанітарія, були відсутні вентиляція і вода. Армія значною мірою стала неефективною. Британське населення дізналося про існуючі катастрофічні армійські проблеми завдяки журналістським розслідуванням *The Times* та було глибоко вражене фактами, які розкрилися. Проте королева Вікторія зуміла утримати ситуацію та розпочала глобальні військові реформи ³⁴⁷.

По-друге, в 1858 році британський уряд узяв на себе пряме управління віце-королівством Індії. Індія була підкорена островом набагато меншим за розмірами і стала перлиною Британської Корони. Британці почали домінувати в індійській політиці та економіці, замінивши собою стару індійську аристократію та індуїстських правителів. Колонізація Індії сприяла вестернізації релігії та освіти, руйнації традиційних культурних структур, таких, як кастова система.

У 1857 року почала зростати антибританська напруженість в Індії. Фундаментальною причиною у ситуації, що склалася було британське

³⁴⁶ Hibbert C. *Queen Victoria: A Personal History*. Boston: Da Capo Press, 2000. 608 p.

³⁴⁷ River Ch. *The Sepoy Rebellion of 1857: The History and Legacy of the Indian Rebellion against the British East India Company*. California, Scotts Valley: Createspace Independent Publishing Platform, 2017. 60 p.

втручання у місцеве релігійне життя, вірування та звичаї. Вже у травні група сипаїв розстріляла британських офіцерів та відновила владу імператора Бахуру Шаха II. У процесі бойових дій обидві сторони виявили крайній ступінь насильства. Офіційно мир було оголошено у липні 1858 року. Однак, королева Вікторія винесла з сипайського повстання та з невдалої кримської війни важливий урок: англійська державність мала знайти фундаментальну основу та зразок для наслідування³⁴⁸. Вона знайшла його в моделі Давнього Риму.

Королева Вікторія сприяла відродженню інтересу до Стародавнього Риму в англійській культурі. Цей процес йшов поступово: від популяризації культури Стародавньої Греції та заперечення моделі Римської імперії в період, коли королева Вікторія тільки зійшла на престол в 1837 році, до визнання ключової ролі Стародавнього Риму як англійської культурної моделі в останній чверті 19 століття і аж до моменту смерті королеви у 1901 році.

На відміну від грецької давнини, історію Стародавнього Риму можна було умовно розділити на республіканський та імперський період, що давало Британії можливість лавірувати, використовуючи римську модель як основну або порівняльну. Стародавній Рим пов'язував минуле, сьогодення та майбутнє британської нації, він гордо височів над людською цивілізацією. В історії не існувало імперій, які могли б зрівнятися з Римом за населенням чи політичним впливом аж до відновлення світового впливу Візантії, а потім і Британської імперії. У 1859 році історик, професор Оксфордського університету Едуард Август Фріман підкреслював, що «Рим був історичною сингулярністю, з Риму бере початок вся сучасна історія»³⁴⁹. Едуард Фріман справедливо вважав, що «історія Риму ще не добігла кінця, тому що саме в Римі всі стародавні історії втрачали себе»³⁵⁰. Англійський педагог і фахівець з античності, реформатор освітньої системи дослідник Дж. А. Крамб стверджував, що Рим «виліпив форму імперіалізму в

³⁴⁸ River Ch. The Sepoy Rebellion of 1857: The History and Legacy of the Indian Rebellion against the British East India Company. California, Scotts Valley: Createspace Independent Publishing Platform, 2017. P. 42.

³⁴⁹ Freeman Ph. British Imperialism and the Roman Empire. School of Archaeological Studies, University of Leicester, 1996. P. 19–34.

³⁵⁰ Freeman Ph. British Imperialism and the Roman Empire. School of Archaeological Studies, University of Leicester, 1996. P. 29–31.

Європі» і вона була «синтезом імперій минулого: Еллади, Єгипту та Ассирії»³⁵¹. Англійський педагог та реформатор освітньої системи Томас Арнольд говорив, що «історія Риму певною мірою була історією світу»³⁵².

У вікторіанську епоху англійці відкрито позиціонували себе спадкоємцями великої імперії, пояснюючи це тим, що нинішня Англія, Уельс та частина Шотландії колись були частиною Римської імперії. Після захоплення Колчестера одинадцять вождів племен Британії остаточно визнали владу Риму. Римляни одружилися з британцями, населення Британії, яке спочатку було кельтським, активно романізувалося. Однак, у 4 столітті Західна Римська імперія стала занепадати, а їх провінція Британія ставала все більш беззахисною, тому у 410 році римський імператор Гонорій скасував римську владу над Британією, а населення романізованих бриттів було змушене захищати свої землі. Бритти використовували британську латину аж до 7 століття, проте поступово латинська була витіснена давньоанглійською мовою, але якийсь час зберігалася у західних регіонах Британії.

Американський юрист і письменник Джордж Стілман Хілларт так описував англійців: «Законні нащадки древніх римлян, їхні справжні спадкоємці... У їхньому повітрі є щось прямолінійне та безкомпромісне.

Вони гордо усвідомлюють незаперечність влад... Англійці є справжні римляни. [Вони] гордовиті, горді і поблажливі до слабких. Вони беруть під заступництво народи, які можуть дозволити собі витратити сили на не вигідні війни. Вони будівельники доріг та мостів. Вони пройняті інстинктом соціального порядку і мають політичну конструктивність. Вони відчувають велич Англії, велич країни, що навісає з них, як невидимий щит»³⁵³. У 1840 році британський письменник, публіцист та історик Томас Карлайль зазначав, що римляни «вимерли, але англійці прийшли»³⁵⁴, що означало: смолоскип імперської влади, погашений римлянами, був підхоплений і запалений вікторіанською

³⁵¹ Cramb J. A. Reflections on the Origins and Destiny of Imperial Britain. South Carolina, Charleston: BiblioBazaar, 2009. P. 14.

³⁵² Stanley A. P. The Life and Correspondence of Thomas Arnold: Late Head Master of Rugby School, and Regius Professor of Modern History in the University of Oxford. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 7.

³⁵³ Hillard G. S. Six months in Italy. Boston: Ticknor and Fields, 1867. P. 443.

³⁵⁴ Carlyle T. Chartism. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. P. 109-111.

Британією. А в 1850 році лорд Генрі Джон Темпл Пальмерстон під час конфлікту з Доном Пасіфіко гордо вимовив свою знамениту фразу «Civis Romanus sum» (Я громадянин Риму)³⁵⁵.

Рим став центральним елементом у побудові британської колоніальної державності. Історик Чарльз Прествуд Лукас помічав: «все, що свідчить про піднесений політичний статус Великобританії та її складових частин, є спадщиною Рима»³⁵⁶.

У 1879 року британський державний діяч Бенджамін Дізраелі цитував «одного з найбільших римлян» і стверджував, що девіз Римської імперії “*imperium et libertas*” (влада і свобода) має лежати в основі британської колоніальної політики. Таким чином, із середини до кінця вікторіанської епохи англійська еліта проектувала Британську імперію у тінь Римської³⁵⁷. Френк М. Тернер писав про те, що «римські традиції завжди лежали в основі англійської монархії та вікторіанства»³⁵⁸. Справді, в історії Англії вже існували прецеденти, коли королі спиралися на римський досвід, використовуючи його для підвищення престижу країни на міжнародній арені. Так було в епоху короля Карла I, придворні маски були розіграні не в королівському палаці Уайт-Холла, а на вулицях Лондону. За спогадами сера Больстрода Уайтлока (Bulstrode Whitelocke), англійського юриста, письменника, парламентаря та зберігача Великої печатки Англії, тисячі лондонців висипали на вулиці, залучені величною кавалькадою, що рухалася вулицями міста у Вестмінстер. «Кавалькаду очолювали двадцять піхотинців і сто джентльменів, кожного з яких супроводжували два лакея та два пажі, а також антмаскери у супроводі інструментальної музики, дві триумфальні колісниці зі співаками, чотири колісниці з «грандмаскерами», запряжені чотирма кіньми, прикрашеними у срібні та темно-червоні тканини. Лютністи були одягнені в костюми священиків»³⁵⁹.

³⁵⁵ Broughall Q. *Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837–1901*. London: Maynooth University Press, 2015. P. 6.

³⁵⁶ Vöhler M., Alekou S., Pechlivanos M. *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2021. P. 12.

³⁵⁷ Jay A. *Oxford Dictionary of Political Quotations*. Oxford: OUP, 2010. P. 97.

³⁵⁸ Freeman R. E. *Victorian Bibliography for 1973*. Indiana, Bloomington: Indiana University Press, 1974. Vol. 17, No. 4. P. 453–554.

³⁵⁹ Соколова А. В. Придворна Маска як символ влади короля Карла I Стюарта. *Мистецтвознавчі записки : збірник науков. праць*. Київ, 2020. Вип. 37, С. 7.

Один з найрозкішніших публічних спектаклів, що коли-небудь проходив у Лондоні під час правління королів Стюартів, за масштабом того, що відбувалося, нагадував Триумф у Римі.

У жовтні 1839 року королева Вікторія та принц Альберт побралися. Для заручин Альберт вибрав кільце в римському стилі у вигляді золотої змії, що обвиває себе, зі смарагдами, це символізувало удачу і вічне кохання. Пізніше королівське подружжя зайнялося проектуванням нового розкішного святкового палацу Осборн-Хаус в Іст-Каусі на острові Уайт. На головних сходах будинку, на особисте прохання, шотландський художник Вільям Дайс намалював фреску, на якій зображувався Нептун, який лівою рукою передавав корону фігурі, покритій золотом, як символ переходу влади від Риму до Британії. За фігурою, що тримає у правій руці церемоніальний срібний тризуб угадувався образ самої королеви Вікторії. Згодом фреска отримала назву «Нептун передає Британії корону Імперії морів»³⁶⁰.

Представники англійської аристократії та культури вікторіанської епохи підтримували лінію, обрану королевою і, з видимим задоволенням, знаходили паралелі між Англією та стародавньою римською державністю: автократичну форму правління, наявність величезних територіальних володінь у Європі та Середземномор'ї, постійний інтерес до латинської мови.

Вже в ранню вікторіанську епоху латинь займала центральне місце в навчальних програмах Англії, починаючи від шкіл і закінчуючи елітними університетами. Королева Вікторія також досконало володіла латинською мовою. Це надавало латинський акцент усій англійській освіті. Латинська мова вважалася ясною і логічною, ідеальною для правлячої еліти Англії³⁶¹.

Римська історія служила зразковим освітнім прикладом для виховання розсудливих, дисциплінованих, працьовитих і патріотичних британців: Римська модель освіти особливо підходила для англійських школярів. Їх виховували за римським образом і подобою: мужніми та незалежними, готовими принести себе в жертву ідеалам товариства та

³⁶⁰ Cregan-Reid V. *Discovering Gilgamesh: Geology, narrative and the historical sublime in Victorian culture*. Manchester: Manchester University Press, 2015. P. 153.

³⁶¹ Sandys J. E. *A History of Classical Scholarship: From the End of the Sixth Century B.C. to the End of the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. P. 538–542.

майбутнього нації³⁶². Використання римської моделі допомогло перетворити стоїцизм на витончене мистецтво, майже на релігію, воскресити образ гораціанської світської людини, що означало пам'ятати про кінцівку людського життя, насолоджуватися кожною хвилиною, але відповідально використовувати її, не гнатися за земними благами, але задовольнятися правильним і розумним власним інтересом. Такий підхід до освітніх принципів змусив вигукнути впливового консервативного члена парламенту Джона Юстаса, що не тільки вивчення латині, а й навчальні програми, складені за римськими лекалами заохочує людей приймати римські імперські підвалини, співчувати римлянам, почувати римлян. Звернення до минулого, до стародавнього світу вікторіанці сприймали не як втечу від проблем сучасного світу, але як активну участь у актуальних подіях, не спробою обійти реальність, а, швидше, як можливість глибше зрозуміти її³⁶³.

Поступово Стародавній Рим став відігравати ключову роль в конструкції державно-правового устрою вікторіанської Англії. На початку правління королеви Вікторії, це відбувалося у прихованій формі. Однак надалі, незважаючи на численні протиріччя, якими ряснів державний устрій Стародавньої Римської імперії, римська культурна модель набула широкої привабливості. Цьому сприяли реформи, вдало проведені англійською владою між 1832 та 1867 роками, які дозволили говорити про безпрецедентний прогрес на внутрішній та міжнародній арені. Реформістські процеси, мілітаризація Англії створили практичну основу для звернення до здобутків Римської імперії як до порівняльного об'єкта.

У 1850–60-х роках історичні події Стародавнього Риму стали згадатися у різноманітних популярних та культурних контекстах. Загальне захоплення історією римської імперії сприяло широкій популярності творів, дія яких відбувалася у давнину. До таких творів відносяться «Останні дні Помпеї» Едуарда Булвер-Літтона (1834), «Пісні про древній Рим» Томаса Бабінгтона Маколея (1842), «Бен-Гура» Льюїса Воллеса (1880 р.).

³⁶² Frere S. *Britannia: A History of Roman Britain*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1967. P. 319–321.

³⁶³ Sachs J. *Greece or Rome?: The Uses of Antiquity in Late Eighteenth- and Early Nineteenth-Century British Literature*. *Journal: Literature Compass*, John Wiley & Sons Ltd, 2009. Vol. 6. No. 2. P. 314–331.

Літня виставка Королівської академії в 1865 році, в рамках якої відбувся показ робіт на римську тематику, вважається переломним моментом у відродженні історії та популяризації Риму. У світі мистецтва, літератури та театру середнього та пізнього вікторіанського періоду художники все частіше зверталися до римської тематики. Середній і, навіть, нижчий соціальний клас Англії відкрили для себе «дивовижний римський світ», для більшості англійців «всі дороги вели до Риму»³⁶⁴.

Багато важливих вікторіанських категорій моралі та моральності збігалися з аспектами римських. Наприклад, типові вікторіанські цінності базувалися на римських аналогах, наприклад, «*decorum*» та «*dignity*» (гідність), «*character*» і «*gravitas*» (особистість), «*respectability*» і «*honoras*» (честь), «*hard work*» та «*industria*» (працелюбність), «*duty*» і «*pietas*» (борг і благочестя)³⁶⁵.

У 1863 році Джузеппе Фіореллі, керівник археологічних розкопок у Помпеях, вперше в історії використав гіпс для заповнення порожнин, залишених у лаві тілами жертв знаменитого виверження в 79 р. н.е. Таким чином, він зміг відтворити точну копію осіб та тіл загиблих під час виверження³⁶⁶.

Популярна газета “The Times” повідомила про те, що вдалося виявити римську сім’ю: чоловіка, жінку і двох дітей, що, саме по собі, було унікальною подією в сучасній археології. Автор статті в “The Times” припустив, що «чоловік, схоже, загинув у марній спробі врятувати злякану жінку та дітей. Журналіст відзначив, що не може уявити собі «більш хвилюючу сцену» або більш «несамовиту драму», ніж ту, яку він описав³⁶⁷. «Воскресіння» римської сім’ї справило ефект бомби, що не розірвалася, надихнуло типового вікторіанця, зблизило сприйняття духовних цінностей і розуміння сімейного вогнища римлянина з далекого минулого та сучасного англійця.

³⁶⁴ Staley A. *The New Painting of the 1860s: Between the Pre-Raphaelites and the Aesthetic Movement* (Paul Mellon Centre for Studies in British Art the Paul Mello). London: Paul Mellon Centre, 2011. P. 55.

³⁶⁵ Dawson G. *Darwin, Literature and Victorian Respectability* (Cambridge Studies in Nineteenth-Century Literature and Culture, Series Number 57). Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 35.

³⁶⁶ Dwyer E. *Science or morbid curiosity: the casts of Giuseppe Fiorelli and the last days of Romantic Pompeii*. London: Bellamp; Daldy, 2007. P. 171–188.

³⁶⁷ Nizam M. *Charlotte Canda and Mary Rogers: Two “fallen women”*; in *Victorian Culture*. Monmouth University, 1980. P. 25–26.

Вікторіанці також знаходили багато схожих рис між римськими та вікторіанськими цінностями (*virtus*) та філософією стоїцизму, які вони ідеалізували. Це підтверджується і низкою художніх творів, створених у вікторіанську епоху (наприклад, творчість художника Лоуренса Альма-Тадема, шедевр іншого художника Едварда Пойнтера «Вірний до смерті» (1865)³⁶⁸.

У 1763 році в Помпеї були знайдені останки, що, як вважалося, належали стражнику, який загинув на посту при виверженні Везувію. І римське та вікторіанське суспільство спиралося на патріархальну структуру. Процес відродження традицій Римської імперії в Англії було завершено. З 1870-х років римська модель – життєво необхідний культурний код для інтелектуальної еліти Англії. Вікторіанці стають свідками глибоких змін щодо сприйняття римської античності. Героїчне минуле Римської імперії виступає як потужний стимул, на яку спиралася королева Вікторія³⁶⁹.

До кінця 19 століття Британська імперія знаходилася в zenіті своєї слави, а римські традиції, інтерес до Стародавнього Риму проник майже у всі верстви вікторіанського суспільства: чи то освіта, мистецтво, журналістика, література чи театр, і досяг свого символічного «тріумфу» на святкуванні Діамантового ювілею королеви Вікторії.

У 1896 році міністр Джозеф Чемберлен запропонував королеві Вікторії відзначити Діамантовий ювілей, на що отримав найвищу згоду. 23 вересня 1896 року королева прямувала центральними вулицями Лондона у відкритій кареті, запряженій вісьмома конями. «Сяючі особи людей на вулицях Лондона, гірлянди квітів, велика кількість пурпурного кольору на вулицях, безперервні оплески змушували моє серце битися прискорено і наповнювали його гордістю»³⁷⁰, – писала королева у своєму щоденнику. Колір римського пурпуру, який прикрасив вулиці Лондона, символізував розквіт Британської імперії, став найважливішим символом британської колоніальної місії. Свято уосо-

³⁶⁸ Richardson E. *Classical Victorians: Scholars, Scoundrels and Generals in Pursuit of Antiquity (Classics after Antiquity)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. P. 29.

³⁶⁹ Freeman R. E. *Victorian Bibliography for 1973*. Indiana, Bloomington: Indiana University Press, 1974. Vol. 17, No. 4. P. 453–554.

³⁷⁰ Bell D. From Ancient to Modern in Victorian Imperial Thought. *The Historical Journal*. 2006. Vol. 49, No. 3. P. 741.

блювало собою класичне «римське торжество», яке більше схоже на римські Сатурналії.

У цей період ширилися зв'язки між східною і англіканської церквою. Російська Церква відправила на відзначення діамантового ювілею королеви Вікторії архієпископа Антонія. Його вітали архієпископ Кентерберійський та особисто королева. В Оксфорді йому було присуджено почесний ступінь, а як подарунок подано повний набір євхаристичних судин, що використовуються в Православній Церкві. Цей візит сприяв зростанню визнання як у народній свідомості, так і з боку церковної влади серцевих відносин, що існують між Східною Православною та Англіканською Церквами.

На рубежі 19-20 століть в країні погіршився соціально-економічний клімат, а використання римської моделі управління державою як основної, стали ставити під сумнів. У суспільстві виник запит на детальне і скрупульозне розслідування причин занепаду Римської імперії. Ніхто не хотів повторити долю Риму. Політичні та культурні діячі Англії задавалися питанням, а чи не матиме така модель управління державою більше недоліків, ніж переваг.

В умовах нестабільності в світі, що стрімко індустріалізувався, вікторіанці все частіше стали сумніватися в практичності і успішності римської моделі. Деякі англійські діячі культури стали відкрито висловлювати незгоду з політикою королівського будинку, спрямоване на посилення риторики про ефективність римського зразка управління державою. Так, відомий англійський державний діяч і письменник Вільям Гладстон писав про те, що якщо християнство втратить свої позиції на британських островах, за цією подією піде низка ланцюгових подій: «Особливу популярність набудуть римські гладіаторські шоу, людські жертвопринесення, полігамія, рабство, а на цих жажливих явищах можливо виявлення канібалізму»³⁷¹. Фактично Гладстон візуалізував перетворення Англії на варварську версію класичного Риму. Джордж Бернард Шоу в післямові до своєї пєси «Андрокл і лев» (1912) припускав, що сучасні британці не менш кровожерливі, ніж їхні римські предки: «Тепер, коли нам не показують більше, як вішають людей, ми збираємось біля воріт в'язниці,

³⁷¹ Heffer S. High Minds: The Victorians and the Birth of Modern Britain. US, New York: Random House Books, 2013. P. 137.

щоб побачити, як піднімуть чорний прапор. Такий наш нудніший варіант розваг у доброму старому римському дусі. І якщо уряд вирішить кидати на поживу левам усіх тих, хто дотримується непопулярних та ексцентричних поглядів, обравши для цього Альберт-хол або Ерлс Корт, можете не сумніватися, що там не буде жодного вільного місця»³⁷². Таким чином, У. Гладстон і Б. Шоу висловлювали сумніви англійського суспільства щодо образу Стародавнього Риму. Однак, до кінця правління королеви Вікторії культурна модель Стародавнього Риму функціонувала як полівалентний елемент, розгорнутий у всьому різноманітті, і виступала як ключова парадигма королівської влади.

Королева Вікторія померла 22 січня 1901 року у віці вісімдесят одного року. У день похорону королеви Вікторії Лондон був прикрашений аж ніяк не чорним крепом, в який «Віндзорська вдова» незмінно одягалася після смерті її улюбленого чоловіка Альберта в 1861 році. Лондон пофарбувався в «пурпурові, блакитні та малинові» кольори – кольори римського імперського тріумфу. Сім'я королеви діяла в рамках розпоряджень, залишених самою королевою Вікторією на випадок своєї смерті. Королева ніколи не мала особливої любові до темних кольорів, проте відчувала особливу симпатію до пурпурного кольору (римський імператор носив повну тогу пурпурового кольору, тоді як інші могли дозволити собі мати тільки пурпурну смугу на одязі)³⁷³.

Після похорону королеви в Лондоні пройшли масові ходи і публічні церемонії в соборі Святого Павла, які сміливо можна було порівнювати з похоронами давньоримського політичного діяча Августа, засновника Римської імперії. Вікторія була похована в королівській усипальниці у Фрогмор-хаусі (Frogmore House) (заміська резиденція членів британської королівської родини на відстані одного кілометра від Віндзорського замку).

На могильній плиті була вигравірувана латинська фраза, яку наказала завдати сама королева на похороні принца Альберта: *Vale desideratissime* (прощай, коханий). Ця римська епітафія най-

³⁷² Shaw G.B. *The Papers of George Bernard Shaw*. London: Penguin Classics, 1930. Vol 2. P. 151.

³⁷³ Rappaport H. *A Magnificent Obsession: Victoria, Albert, and the Death That Changed the British Monarchy*. U.S., New York: St. Martins Griffin, 2003. P. 148.

точніше відображала суть діянь монарха, який відтворив культурно-політичний код Стародавнього Риму за часів свого правління³⁷⁴.

Підсумовуючи вищесказане, відзначимо: Стародавній Рим мав перевагу над іншими класичними системами, залишаючись однією з найпотужніших і найбільш резонансних культурних моделей. «Дороге обрамлення сучасності», – так поетично висловлювалися про римські засади одностудії королеви Вікторії³⁷⁵.

Відтворивши римську культурну модель, англійське суспільство немовби повернулося до давньої історичної традиції, прагнуло використовувати її для розуміння свого місця в історії та англійської переваги у світі. Порівнюючи себе з римлянами, вікторіанці отримали доступ до авторитетної та безпечної культурної форми управління державою, привабливою на фундаментальному рівні. Вікторіанці наділили сьогодення силою минулого, культивували традиції Стародавнього Риму, за допомогою «воскресіння» культури римської античності.

У контексті глобального панування Британії та боротьби правлячої еліти нації за лідерство у світовій політичній системі, імперські амбіції стають єдиним способом, здатним утвердити прогрес. Унікальна хода давнини у вікторіанській культурі стала актуальною виключно завдяки безпрецедентним досягненням Британії.

8.3. Фемінізм як соціальний феномен пізньої вікторіанської доби

Споконвіку жіночий і чоловічий темперамент відповідали двом типам природи: анаболічна природа, що підживлює енергію і катаболічна природа, що вивільняє енергію. Анаболізм відповідав за побудову чи синтез, а катаболізм – за розпад та руйнування. У образно-метафоричному контексті жінки були творцями, а чоловіки – руйнівниками.

Фемінізм – слово французького походження. Воно походить від латинського слова *femina*, що означає «жінка». Слова «фемінізм» та «феміністка» у Нідерландах та Франції вперше були використані у 1872 році у листі піонера голландських феміністок Міни Круземан, адресованого французькому письменнику Олександрю Дюма.

³⁷⁴ Rappaport H. A Magnificent Obsession: Victoria, Albert, and the Death That Changed the British Monarchy. U.S., New York: St. Martins Griffin, 2003. P. 203–207.

³⁷⁵ Davison C. M. History of the Gothic: Gothic Literature 1764-1824. Boston, Massachusetts: University of Wales Press, 2010. P. 13.

Напр кінці дев'ятнадцятого століття термін фемінізм став терміном, що офіційно використовується ³⁷⁶. Ідеї фемінізму набули особливої популярності в англійському соціумі на рубежі 19–20 століть. На цій хвилі заграли новими фарбами імена британській антикознавиці та дослідниці в галузі грецької міфології Джейн Харрісон, англійській поетеси та романістки Шарлотти Бронте, англійській письменниці Джордж Еліот та лідерки суфражистського руху, композиторки Етель Сміт. Внаслідок освітніх реформ змінився статус жінки у суспільстві. Так, вперше в історії Великобританії жінкам дозволили доступ до вищої освіти, вони були допущені до вивчення стародавніх мов, літератури та історії ³⁷⁷.

Парадокс вікторіанської епохи полягає в тому, що жінки намагалися набути ідентичності в суспільстві, яким правила жінка – королева Вікторія, яка має необмежені права. Царювання королеви Вікторії можна віднести до епохи, в яку сформувалися жорсткі гендерні ідеали та стереотипи, епосі, в якій вікторіанці виступали проти гендерної рівності. Однак, цим фактом елогічне пояснення. Насамперед, вся англійська історія була написана чоловіками про чоловічі досягнення. Жінкам, по суті, не було місця в історичних літописах. Як зауважував англійський письменник Семюел Роуботем, жінки були лише «слабкою тінню чоловіків». Ставлення до жінки укорінялося у свідомості європейців століттями. Рухи проти виборчих прав жінок очолювали не женоненависники, а освічені інтелігентні чоловіки.

Перетворення Британії на розвинену індустріальну країну призвело до ідеалізації жінок. Королева Вікторія стала іконою жіночності та домашнього затишку для англійського середнього класу другої половини 19 століття. Вікторія була символом материнства (як відомо у королеви було 9 дітей), сімейного благополуччя (щасливе заміжжя з принцом Альбертом як зразкова модель шлюбу), ідеалом жіночої доброчесності. Королеву Вікторію називали «матір'ю нації», вона уособлювала сімейне вогнище та затишний будинок ³⁷⁸.

³⁷⁶ Moses C. G. *French Feminism in the 19th Century* (Suny Series in European Social History). New York: State University of New York Press, 1985. P. 237–241.

³⁷⁷ Shanks M. *Classical Archaeology of Greece: Experiences of the Discipline*. London & New York: Psychology Press, 1996. P. 103–112.

³⁷⁸ Cregan-Reid V. *Discovering Gilgamesh: Geology, narrative and the historical sublime in Victorian culture*. Manchester: Manchester University Press, 2015. P. 205–220.

Незважаючи на неймовірні успіхи країни на міжнародній арені, вікторіанське суспільство було поділено не лише на соціальні класи, а й поділено з фундаментальних питань: релігія, політика, наука. Проте вікторіанці виявляли заavidну єдність до гендерних ролей у суспільстві, а питання статей ніколи не вважалося ключовим.

Наприкінці 18 та на початку 19 століть поняття «чеснота» було пов'язане з поняттям гендерності. Жінок порівнювали з ангелами з об'єктивних причин: у вікторіанський період значно похитнулася віра в Бога, чому сприяли досягнення науки та висунута Дарвіном теорія. Теологічний образ ангела змістився із сакрального на світську постать жінки.

Освіта, яку дозовано отримувала жінка, демонструвала поєднання суворого виховання, побудованого на християнських принципах та навчання побутовим навичкам. Жінки вважалися безневинними істотами, неосвіченими і нездатними до будь-яких сексуальних імпульсів, фактично з повною відсутністю статевих інстинктів, вкрай емоційними, чутливими, самовідданими, які відчують безмежну любов до дому, дітей та домашніх обов'язків. Саме ці якості стають кодовою основою моральної досконалості вікторіанської жінки. «Я вважаю цю даму досконалим ідеалом англійської дружини і матері, доброї, уважної, самовідданої і розсудливої, з чистим серцем, яке живить огиду до будь-яких чуттєвих надмірностей, але так безкорисливо прив'язане до чоловіка, що готове відмовитися від своїх бажань і почуттів заради нього»³⁷⁹.

Вікторіанська гендерна ідеологія ґрунтувалася на «доктрині окремих сфер». Чоловічий темперамент співвідносився з амбітністю, логікою, завзятістю, раціональністю, самовпевненістю, конкурентоспроможністю. Джон Раскін, провідний англійський мистецтвознавець і громадський діяч, у своєму есе «Про сади королеви» наголошував, що такі якості як оригінальність та винахідливість асоціювалися з чоловіками, а аж ніяк не з жінками. Джон Раскін характеризував жінок з допомогою інших епітетів: «лагідні, слухняні, добрі, емоційні»³⁸⁰.

³⁷⁹ Matheny D. C. *Southern Women*. New York and London: Routledge Taylor & Francis Group, 1988. P. 129.

³⁸⁰ Collingwood W. G. *The Life of John Ruskin*. U.S. Boston, Massachusetts: Houghton, Mifflin and Co., 1902. P. 415.

Джон Раскін також напрочуд точно позначив і розмежував становище чоловіка й жінки у суспільстві XIX століття: «Енергія чоловіка активна, поступальна, оборонна. Він надзвичайно діяч, творець, першовідкривач, захисник. Його інтелект призначений для бізнесу та винаходів; його енергія – для авантурної війни та завоювань... але сила жінки – для правління, а не для битви, її інтелект не для винаходу або творення, а для солодкого порядку, розташування та рішення... вона має бути непідкупно гарною; інстинктивно безпомилково мудра, мудра не для саморозвитку, а для самозречення, мудра не для того, щоб ставити себе вище за свого чоловіка, а для того, щоб чоловік ніколи не зазнав невдачі»³⁸¹.

Виразник сентиментально-консервативного світогляду вікторіанської епохи, улюблений поет королеви Вікторії Альфред Теннісон, який написав у 1847 році поему «Принцеса», міркував про роль та права жінок у суспільстві:

*«Чоловіки для поля та жінки для вогнища.
Чоловік – голова, жінка – серце.
Чоловік командує, а жінка підкоряється.
Все інше плутанина»*³⁸². (Переклад авт.)

*Man for the field and woman for the hearth
Man for sword and for the needle she;
Man with the head, and woman with the heart
Man to command and woman to obey;
All else confusion*³⁸³.

Багато вікторіанців вважали, що жіноча та чоловіча ідентичність була зумовлена Богом. Цей аргумент звучав настільки переконливо, що порушити гендерне правило автоматично означало б порушити і сам божественний порядок. Адже християнство, зрештою, ґрунтувалося на патріархальних цінностях. Існували й інші аргументи на користь розумного розподілу ролей, які наказували поважати при-

³⁸¹ Ruskin J. *Sesame and Lilies: Two Lectures Delivered at Manchester in 1864*. 1. Of Kings Treasuries. 2. Of Queens Gardens. Montreal: Wentworth Press, 2019. P. 146.

³⁸² Millet K. *Sexual Politics*. Illinois: University of Illinois Press, 2000. P. 78.

³⁸³ Millet K. *Sexual Politics*. Illinois: University of Illinois Press, 2000. P. 78.

родну фізіологію жінки як слабкішу істоту. Послідовники цієї теорії стверджували, що якщо заохотити жінок і дозволити їм виходити за межі будинку, здобувати освіту нарівні з чоловіками, здобувати професії лікарів, архітекторів чи політиків, вони втратять свою моральну чистоту. Чоловік міг виживати у потенційно небезпечному та розпусному світі, тоді як жінки мали створювати безпечний оазис у будинку³⁸⁴. Жіноча ідентичність формувалася виключно у домогосподарстві.

Жінка виконувала свій етично-моральний обов'язок перед своєю сім'єю, зокрема, і суспільством загалом. Вікторіанська жінка була хранителькою домашнього вогнища. Введення домашнього господарства та материнство вважалося визначальними, зайнятість у домашній сфері ввела до емоційного задоволення. У побутових романах, журналах та газетах домашнє господарство зводилося до рангу культу. У журналах друкувалися поради, як бути добрими дружинами та господинями. Так, книга місіс Бітон з ведення домашнього господарства була вперше опублікована в 1861 і залишалася бестселером більше 50 років. У 1890 році релігійний журнал «Християнський збірник і сімейний візитер» опублікував стовпчик «Поради для сімейного життя»: «Вона [домогосподарка] є архітектором будинку, від її вміння, її далекоглядності, її м'якого облаштування залежить, чи буде вона «путівниковою зіркою для всіх сердець» чи буде це будинок, з якого чоловік і діти будуть раді втекти і на вулицю, і в театр, і в трактир»³⁸⁵. Будинок справжнього вікторіанця вважався фортецею, в якому можна було б сховатися від навколишнього світу, сповненого тривоги і небезпек.

Аристократи створювали затишний домашній інтер'єр, в якому було місце оксамитовим тканинам, важким порт'єрам, химерних меблів. У будинку англійця, який зараховував себе до середнього класу, завжди був присутній камін, який виконував сакральню-захисну функцію.

У більшості сімей середнього класу використовували послуги одного слуги, що було недостатньо, щоб господарка будинку мала певний статус, час для вишивання та гри на піаніно. Ведення домаш-

³⁸⁴ Nelson H. L. *The Law and the Lady: Consent and Marriage in Nineteenth-Century British Literature. Theses and Dissertations*. Indiana, West Lafayette: Purdue University Press, 2015. 437–450.

³⁸⁵ Shelley Percy B. *Hellas: A lyrical drama*. London: Charles and James Ollier, 1822. P. 29.

нього господарства вимагало важкої фізичної праці, переважно жіночої. Тільки в романах вікторіанської епохи можна зустріти описовий спосіб жінки, яка веде бездіяльний спосіб життя, що було далеко від реального стану справ. Поети, моралісти та філософи вносили свій внесок в ідеалізацію введення домашнього господарства.

Ідеальний образ вікторіанської жінки базувався на євангельських принципах, сталості шлюбу та моральній чесноті. На початку 1870-х філософ шотландського походження Томас Карлейль писав: «справжнє призначення жінки полягає в тому, щоб вийти заміж за чоловіка, якого вона може любити і поважати, схватись під його крило з усією мудрістю та грацією, які в ній є»³⁸⁶.

Безшлюбність прирівнювалася до ганьби. Ідеальна вікторіанська жінка була схожа на таку собі місіс Амелію, дружину священника Ендрю, яка акуратно виконувала свої обов'язки господині, «благочестиво і подячно» ставилося до свого чоловіка, була терпляча, ощадлива і працююча». «... Її полум'яний дух, активна діяльність і старанність, її пунктуальність, прямота і ощадливість, пов'язані з надією на Бога... допомогли їй пройти через найсуворіші часи випробувань»³⁸⁷. Місіс Амелія уособлювала образ доброчесної жінки, чие життя оберталось навколо будинку та сім'ї. Вона була побожною та працюючою і в неї категорично не вистачало часу на розваги.

Її працюючість, її відданість Богові та чоловікові зробили Амелію взірцем для наслідування. Однак, Амелія не була слабкою і пасивною істотою, а активною і чесною особою, що морально перевершує інших жінок, чия мета полягала у служінні іншим.

У вікторіанську епоху жіноче тіло ідеалізувалося, об'єктивувалося та фетишизувалося. Жіноче тіло, як і жіночність, кодувалося соціальними правилами. Художники академічного толку надавали вікторіанським жінкам милий, ніжний вигляд, щоб розкрити їхній скромний, покірний характер. Персиково-мармурова шкіра, тьмяний погляд, рум'яні щоки, пухке обличчя, тонка талія та широкі стегна природно доповнювали їхній образ.

³⁸⁶ Moses C. G. *French Feminism in the 19th Century* (Sunny Series in European Social History). New York: State University of New York Press, 1985. P. 154–155.

³⁸⁷ Nizam M. Charlotte Canda and Mary Rogers: *Two fallen women in Victorian Culture*. Monmouth University, 1980. P. 14–15.

Волосся жінки стає важливим символом вікторіанської культури. Жіночому волоссю надавалося особливе значення у вікторіанському живописі. Деревне покриті і доглянуте волосся стає ідеалом краси, символом благополуччя вікторіанської жінки, втіленням благородної жіночності³⁸⁸. Цнотливо покриті волосся вважалося втіленням благородної жіночності, а розпущене довге волосся – ознакою моральної розбещеності, символом порочної сексуальності.

На противагу вікторіанським підвалинам та традиціям народилося Братство прерафаелітів як напрямок в англійській поезії та живописі. Воно було натхнене мистецтвознавцем Джоном Раскіном. «Братство семи друзів» відмовилося від вимог Королівської академії, оновило вікторіанський світ духом середньовічного містицизму. Художній орієнтир «Братства семи» – портрет жінки, який дозволяв відхилитися від ідеалів та естетики епохи. Як відомо, прерафаеліти прагнули бути ближчими до природи, черпали натхнення в середньовічному та італійському мистецтві, тим самим кидаючи виклик вікторіанському суспільству та царству розуму, що панував у вікторіанському високому мистецтві. Данте Габріель Россетті зображував продажну жінку з розкішними кучерями на багатьох своїх картинах. Так, картина Россетті «Леді Ліліт» відсилає глядача до образу фатальної, але доступної жінки. Занепала жінка – ідеологічний конструкт, пряма протилежність цнотливому та жіночному образу вікторіанської «жінки-ангела»³⁸⁹.

Художники вікторіанської епохи розглядали мистецтво як компонент соціального дискурсу на гендерну тему. Художники воліли писати картини в історичному жанрі на міфологічні чи біблійні сюжети. Головні персонажі того чи іншого міфу були чарівницями та керували чужими долями, як правило чоловічими. Жінок зазвичай зображували ангелами. Цей факт міг пояснитися чином підсвідомим зверненням до образу царюючої королеви Вікторії, яка стоїть на чолі імперії. З іншого боку, така традиція сягала релігійної богородичної філософії, а також творчості німецького поета та письменника Гете та його безсмерт-

³⁸⁸ Stuart J., Revett N. *Antiquities of Athens*. New York: Princeton Architectural Press, 2008. P. 201–230.

³⁸⁹ Nizam M. Charlotte Canda and Mary Rogers: *Two fallen women in Victorian Culture*. Monmouth University, 1980. 34 p.

ного твору «Фауст», де тема спокути «вічної жіночності» (*das Ewige weibliche*) звучить найбільш яскраво.

У сфері англійського мистецтва відроджується та отримує розвиток тема магії та чарівництва, що може опосередковано свідчити про зростання прагнення жінки отримати рівні права з чоловіком. В очах патріархального вікторіанського суспільства жінка, яка має знання, була небезпечно незалежною. Образ чарівниці (вченої жінки) виражало побоювання чоловіків: проста смертна жінка, яка знаходить надприродні здібності, кидає виклик владі чоловіків. Фантазійний світ маскував негативний погляд митця на жіночу незалежність. У завуальованій формі звучали побоювання з приводу все більшої жіночої експансії.

Англійський художник, творчість якого відносять до пізнього прерафаелізму, Джон Вільям Уотерхаус був зачарований образом фатальної жінки-чарівниці. Більшість його сюжетів пов'язані з міфами. Картини відтворюють далекі та загадкові світи минулого. У цих світах головна героїня – владна жінка.

У картині англійського живописця Дж. Уотерхауса «Чарівне коло» самотня жінка за допомогою палиці (відсилання у магії друїдів) окреслює захисне коло. Її сукня прикрашена окультними візерунками, які ідентифікують її як чарівницю, що посилює її зв'язок із природою. Серп (у давньогрецькій міфології Зевс використовував серп, щоб каструвати свого отця Кроноса і стати царем богів) можна розглядати як символ влади жінок, яка незмінно веде до кастрації чоловіків (у переносному значенні). Ця картина була написана в 1886, коли боротьба за жіночі права в Англії досягла свого апогею ³⁹⁰.

Ще одна картина Джона Вільяма Уотерхауса – «Цирцея, що пропонує чашу Уліссу». Цирцея, що сидить на троні, постає в образі сильної жінки, яка готова вимовити страшне заклинання. Її волосся, що розвивається, – немов електрично заряджене, проте погляд її мертвий. Краса Цирцеї вражає: вона прекрасна, але небезпечна. Цирцея – ідеалізована версія трансгресивної жіночності. Її образ протистоїть образу респектабельної, залежної та покірної вікторіанської жінки ³⁹¹.

³⁹⁰ Gitter E.G., *The Power of Womens Hair in the Victorian Imagination*. Modern Language Association, No. 99 (5) 1984. P. 936–954.

³⁹¹ Gitter E.G., *The Power of Womens Hair in the Victorian Imagination*. Modern Language Association, No. 99 (5) 1984. P. 939–944.

Інший художник, зачарований образом Чарівниці озера – Едвард Берн-Джонс (1833–1898). Одна з найвідоміших його картин – «Зачарований Мерлін», що сюжетно пов'язана з легендою про короля Артура. Згідно з легендою, Владичиця озера Німуе (або Вівеєн), спокусила чарівника Мерліна, щоб отримати його магичні здібності, а потім заманити Мерліна в пастку та похрести його під горою. Німуе – володарка змій, які ховаються в її волоссі. Вона нагадує давньогрецьку Медузу, яка перетворювала людей на каміння. У позі двох фігур, Німуе та Мерліна, легко зчитується перевага жінки над чоловіком. Жіночий початок triumфує над чоловічою владою ³⁹².

Імовірно, тематика живопису прерафаелітів консервує патріархальні вікторіанські цінності під маскою алегоричної міфології та окультизму. З іншого боку, мистецтво прерафаелітів стало застереженням для жінок, які хотіли б уникнути респектабельного способу життя. Жінка-прерафаеліт була, безперечно, сміливішою і впевненішою в собі, ніж її сучасниці, але її обов'язок, у будь-якому випадку, полягав у тому, щоб залишатися чистою та слухняною, а її призначення лежало у площині шлюбу та материнства. Так чи інакше, картини прерафаелітів – значною мірою продукт вікторіанської епохи, а вже на початку 20 століття жінка-прерафаеліт, оповита романтизованою ауру трагедії чи фатальності, втрачає свою ідентичність та свободу дій і стає імпульсом для чоловічої фантазії.

Жіноча мода вікторіанської доби підкреслювала лінії грудей стегна та сідниць. Корсети, що зорозво звужували талію, а вузька талія була символом материнства та сімейного вогнища, ознакою достатку та високого соціального стану, а також незайманої чистоти, яку так ідеалізували вікторіанські чоловіки. Корсет стає ключовим елементом жіночого одягу середнього та робітничого класу у вікторіанську епоху, корсет допомагав створити ідеальну жіночу форму. З іншого боку мода на вузькі корсети, пишні спідниці фізично обмежувала жінку у свободі рухів. Туга шнурівка корсета символізувала сексуальну владу чоловіків і слугувала інструментом жіночого гноблення. У тугих корсетах було важко дихати та рухатися. Тяжкі тканини ускладнювали рух.

³⁹² Gitter E.G., The Power of Womens Hair in the Victorian Imagination. Modern Language Association, No. 99 (5) 1984. P. 948–951.

Не дивно, що вікторіанські жінки були схильні до непритомності, головного болю та істерії³⁹³.

Тема материнства була визначальною у вікторіанській епосі та розглядалася як благодать, дана Господом Богом. Материнство автоматично сигналізувало про входження у світ жіночої чесноти. Бездітну жінку розглядали як невдачу, а бездітна незаміжня жінка викликала нескінченну жалість. Такій жінці часто пропонували знайти роботу з догляду за дітьми – гувернанткою чи нянею, щоб компенсувати відсутність дітей. Материнство перетворилося на символ емоційної та духовної реалізації жінки, перестало розглядатися як винятково репродуктивна функція. Посилання про материнську значущість як найвищого жіночого досягнення, залишалося актуальним протягом століття (з другої половини 19 до другої половини 20 століть)³⁹⁴.

На контрастній основі в Англії також формується явище жінок-лиходійок, яке досить мало вивчене. Можна припустити, що образ добродесної жінки викликав неприйняття у певних міських колах, що породило жіночу злочинність. Лондонські нетрі в особі безпритульних дітей та незаміжніх жінок також зробили свій внесок у реалії вікторіанської епохи. Тому Лондон та інші великі міста в Британії опинилися в облозі жінок-крадіїв. Деякі з них входили до організованих банд, інші працювали самотійно. Британські газети з вікторіанською скромністю називали їх леді-зломщиками, леді-зłodійками. У вікторіанську епоху виникло кілька великих банд, керованих жінками.

Одна з найвідоміших чи, можливо, сумнозвісних, працювала в багатому районі Лондона, під ім'ям «Слон й замок». Суди висловлювали співчуття спійманим, вважаючи їх жертвами своїх чоловіків чи партнерів, і виносили їм, як правило, коротші терміни, ніж їхнім колегам-чоловікам. Громадськість просто не могла розглядати жінок як злочинниць. Це входило в суперечність із суттю вікторіанського погляду на жіночність³⁹⁵.

³⁹³ Cunningham P. A. *Reforming Women's Fashion, 1850-1920: Politics, Health, and Art*. Ohio: Kent State University Press, 2003. 264 p.

³⁹⁴ Nelson H. L. *The Law and the Lady: Consent and Marriage in Nineteenth-Century British Literature*. Theses and Dissertations. Indiana, WestLafayette: Purdue University Press, 2015. P. 396–411.

³⁹⁵ Vöhler M., Alekou S., Pechlivanos M. *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement*. Berlin: Walter de Gruyter. Co KG, 2021. P. 278–290.

У літературних творах другої половини 19 століття чеснота жіночності сформувала моральні цінності. У творах англійських письменників домінувало твердження, що розумна жінка це помилка природи. Розумні жінки не були затребувані суспільством. Тому по-справжньому творчим жінкам доводилося приховувати свої здібності та таланти від соціуму. З одного боку, починаючи з 1840-х років, професія літератора, незважаючи на забобони, була відкрита для жінок. З іншого боку, таким відомим письменницям як Джордж Еліот та сестрам Бронте (Шарлотті, Емілі та Енн) доводилося використовувати псевдоніми або писати свої романи таємно, як це робила знаменита Джейн Остін. Англійська поетеса і романістка Шарлотта Бронте в одному зі своїх листів скаржилася на критику в найвідомішому журналі «Edinburgh Review» за анти жіночний стиль у першому розділі роману «Шірлі»³⁹⁶: «Я хотіла б, щоб мене не вважали жінкою. Якби Керер Белл був чоловіком – вони були б до нього більш справедливі...»³⁹⁷.

Таким чином, Шарлотта, як і більшість письменниць того часу, використовувала псевдонім «Каррер Белл». Письменниця Вірджинія Вульф, пов'язана з першою хвилею фемінізму, у своїй книзі «Своя кімната» погоджувалась, що чоловіки соціально та психологічно домінують над жінками, а «жінки є одночасно жертвами та дзеркалом, у якому відображалися недоліки вікторіанської доби»³⁹⁸. Вона використовувала перо, щоб зняти обмеження з гендерної тематики.

Британська громадська та політична діячка Еммелін Панкхерст намагалася показати, що британським жінкам потрібно щось більше, ніж домашнє рабство, а стереотип вікторіанської ніжної леді став неприйнятним для сучасного суспільства³⁹⁹.

У музичному мистецтві Великобританії феноменальну популярність набули савой-опери. Проте, їхнє визнання не вийшло за межі Британської імперії через специфічну англійську тематику та незвичайну манеру виконання. В основі савой-опери лежать ідеї протофемі-

³⁹⁶ Long H. D. Morse D. D. Time, Space and Place in Charlotte Bronte. London & New York: Taylor & Francis Ltd, 2016. P. 41–42.

³⁹⁷ Long H. D. Morse D. D. Time, Space and Place in Charlotte Bronte. London & New York: Taylor & Francis Ltd, 2016. P. 42.

³⁹⁸ Orwell George. England Your England. URL: https://orwell.ru/library/essays/lion/english/e_eye

³⁹⁹ Long H. D. Morse D. D. Time, Space and Place in Charlotte Bronte. London & New York: Taylor & Francis Ltd, 2016. P. 189–194.

нізму, що не дивно. За часів співпраці лібретиста Вільяма Гілберта та композитора Артура Саллівана (1871–1896 рр.) жіночий рух за власні права набирав чинності ⁴⁰⁰.

Провітала і салонна музична розвага. В аристократичних палацах влаштовувалися вистави, які включали співи, танці, читання поезії. У салонах також ставилися комедії, пєеси та драми. До середини 19 століття в Лондоні почали будувати мюзик-холи. У цей період також з'явилися професійні автори пісень, творчість яких була тісно пов'язана з традиційною народною піснею. Жанр “Glee” був піснею для трьох чи чотирьох голосів без акомпанементу, що потребувало значної майстерності від виконавців.

Респектабельний характер “Glee” контрастував з непристойними матроськими піснями. Тексти пісень могли бути святковими, ідилічними ніжними або філософськими ⁴⁰¹.

До середини 19 століття через брак чоловіків в Англії жінки, які не змогли знайти чоловіка, були поставлені в пряму залежність від своїх родичів-чоловіків. Батьки та брати брали на себе роль чоловіка, до їхнього обов'язку входило довічне забезпечення всіх незаміжніх дочок та сестер. Це була надзвичайно витратна опіка. Цей факт змушував батьків дозволяти дочкам працювати. Це стало своєрідним проливом, яким скористалися наступні покоління жінок, і завдяки чому вони повільно, але ефективно отримували доступ у світ політики, а фемінізм виявився потужною політичною силою ⁴⁰².

До 1850-х років перший феміністський рух зосередився на питаннях рівності освіти та виборчих прав. У феміністському русі брали участь жінки із вищого чи середнього класу. Ці жінки були розчаровані своїм соціальним та економічним становищем. Перша феміністська хвиля виникла у 1850-х роках під керівництвом Барбари Бодішон (уродженої Лі-Сміт) та Бессі Рейнер Паркс. Вони виступали за покращення законодавчих, освітніх та юридичних прав жінок. З 1893 року всім жінкам старше 21 року було дозволено голосувати на парламентських виборах.

⁴⁰⁰ Adair Fitz-Gerald Sh. J. The Story of The Savoy Opera: In Gilbert and Sullivan Days. Montana, Whitefish: Kessinger Publishing, 2006. P. 97–103.

⁴⁰¹ Fallmerayer J. Ph. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasium. Supplementheft zu. Meyers Groschen Bibliothek der deutschen Classiker Meyer, 1850. 358 p.

⁴⁰² Matheny D. C. Southern Women. New York and London: Routledge Taylor & Francis Group, 1988. P. 34–50.

Благодійна місія служіння суспільству стала широко популярною. Жінка займає центральну роль такої організації. Жіноча благодійна діяльність була зумовлена релігійною відданістю, а також почуттям моральної переваги. Євангелізм надихнув на створення жіночих асоціацій, які були представлені місіонерськими та недільними школами, благодійними організаціями з догляду за вдовими, сиротами, хворими та немічними. У 1895 році у Глазго 10 766 вчителів були задіяні у навчанні дітей у недільних школах, всі вони були жінками-добровольцями⁴⁰³.

Жозефіна Батлер, англійська феміністка та соціальний реформатор вікторіанської епохи, ключова постать феміністського руху дев'ятнадцятого століття, очолила жіночий протест щодо скасування Акту про інфекційні захворювання, які були введені для зниження рівня венеричних захворювань в армії та на флоті. Ці акти наділяли співробітників поліції повноваженнями заарештовувати повій, підозрюваних у носійстві венеричних захворювань, проте встановити, хто саме хворий, без медичного огляду було неможливо. У разі виявлення «ганебної хвороби ні до солдатів, ні до моряків не застосовувалося жодних заходів. Такі дії стали яскравим прикладом подвійних стандартів сексуальної моралі. Закон про подружжя полегшив подружнім парам отримання розлучення, але закріпив концепцію подвійних стандартів стосовно жіночої та чоловічої статі. Жінкам доводилося долати юридичні перешкоди, щоб розлучитися⁴⁰⁴.

Королева Вікторія не підтримувала феміністський рух, незважаючи на статус наймогутнішого монарха у світі. Вона називала фемінізм дурістю, припускаючи, що Бог створив чоловіків і жінок різними, отже вони повинні виконувати функції, які узгоджуються з божественним порядком.

Отже, в Англії середини 19 та початку 20 століття жінки, позбавлені соціальних, економічних, політичних та освітніх прав, вважалися нижчими соціальними істотами. Однак, метою новостворених жіночих рухів стає здобуття соціальної рівності, економічної незалежності

⁴⁰³ Nelson H. L. *The Law and the Lady: Consent and Marriage in Nineteenth-Century British Literature*. Theses and Dissertations. Indiana, West Lafayette: Purdue University Press, 2015. P. 325–342.

⁴⁰⁴ Nelson H. L. *The Law and the Lady: Consent and Marriage in Nineteenth-Century British Literature*. Theses and Dissertations. Indiana, West Lafayette: Purdue University Press, 2015. P. 398–409.

та права на освіту. Вікторіанські феміністки 19 століття мали помітний вплив і на вікторіанське мистецтво, активно формували світоглядні погляди вікторіанської епохи. Домашня сфера, мода, етикет, соціальні зобов'язання, релігійна відданість та благодійна діяльність окреслили межі всесвіту, в якому жінки могли відкрито демонструвати свої переваги.

З відходом королеви вікторіанська ера добігла кінця. Разом із королевою Вікторією пішло в минуле і те, що визначало політику та культуру Британії другої половини 19 століття. Смерть королеви Вікторії позначила захід сонця вікторіанства і світанок нової ери. Але королеві Вікторії вдалося залишити по собі консолідоване суспільство, сильну монархічну державу.

ВИСНОВКИ

Жодна з існуючих державних та соціально-культурних моделей не стала таким вражаючим зразком, як Стародавня Греція та Рим. Ці давні великі цивілізації були не тільки життєво важливим сховищем культурної пам'яті Заходу, а й живучою політично-культурною конструкцією, яка не зникла з часом. Вона змінювалася протягом усього історичного існування цивілізації і реагувала на трансформацію історично-політичної кон'юнктури.

Універсальність грецького та римського досвіду виявилось безцінним зразком. Ефективна форма управління в Стародавньої Греції та Римській імперії демонтувала ідентичність раси, об'єднала мешканців під імперською егідою, забезпечувала закон, порядок та вільну торгівлю. Протягом багатьох століть багато націй розглядали себе спадкоємцями Стародавнього Риму або Греції (це стосувалося і Візантійської імперії, яка сформувалася в 395 н.е. році внаслідок поділу Римської імперії на західну та східну частини), але грецька і римська імперська модель ніколи і ніде не використовувалася як базова.

Класичні культурні традиції загалом, антична грецька і римська культури зокрема, домінували у англійському суспільстві та грали спрямовуючу роль епохального становлення Британської імперії. Так, на ранньому етапі царювання королеви Вікторії особлива увага приділялася давньогрецькій культурній моделі. Однак, лінгвістична віддаленість грецької мови від німецької групи мов, наявність соціаль-

но-політичних і військових фіаско у давньогрецькій історії поступово видавила грецьку модель у маргінальну нішу.

Модель Стародавнього Риму відродилася як *primus inter pares*, або «перша серед рівних» у класичній рецепції вікторіанської культури, а рухлива структура Римської імперії визначила її розвиток в XIX столітті.

Вікторіанське сприйняття культурного коду стародавнього Риму яскраво продемонструвало, що англійська корона свідомо вдяглася в мантию римської імперії, з гордістю несла пурпуровий колір стародавніх, а королівські еліти Англії використовували досягнення Римської імперії і наслідували римського імператора. Ні одна країна континентальної Європи чи Північної Америки не повторила шлях однієї з найбільших країн 19 століття – Великобританії, яка сформувало свою ідентичність за допомогою відтворення політично-культурних засад класичної давнини.

У надрах вікторіанської епохи зародився й інший, зонайменше примітний феномен – фемінізм, який згодом змінив хід історії, наділивши жінок і чоловіків рівними правами. Жіноча нарративна свідомість не сприйняла патріархальної моделі загиблих імперій, протистояла чоловічому гуманістичному елінізму та римсько-імперським амбіціям. Феміністки не розглядали архаїчне минуле як незбагненне для сучасного розуму. Таким чином, можна стверджувати, що роль древнього Риму та Греції у вікторіанській Англії зробило вікторіанський період унікальним у англійській та світовій історії.

АНОТАЦІЯ

Філософ епохи Просвітництва шотландець Девід Юм розглядав історію як найбільш досконалу дисципліну в сукупності всіх знань і справедливо вважав, що люди – непростачно неосвічені, до якої б статі вони не ставилися і яке б соціальне становище не займали, якщо вони виявляють повну байдужість до історії своєї країни, історії стародавньої Греції та Риму. Протягом кількох століть континентальна Європа демонструвала особливий інтерес до Стародавнього Риму та Греції в контексті їх піднесення та трагічного занепаду. Багато країн наслідували риси можливого державного управління Риму і Греції, захоплювалися великими цивілізаціями, але в той же час, пам'ятали про ланцюг драматичних подій, які призвели до розпаду імперій.

XIX століття – це століття нестабільності на європейському континенті та в Британії, який був відзначений політичним хвилюванням та революційними імпульсами, стрімким розвитком природознавства та виробництва. Промислова революція розгорнулася на повну силу, буржуазія була детермінована ідеологічно.

Розквіт Великобританії асоціювався насамперед із королевою Вікторією. Відомий діяч вікторіанської епохи лорд Кромер підкреслював, що саме статус імперії зробив Британію воістину великою. Британія домінувала в Америці, Азії, Африці та пустелях Аравії. Невеликий острів, розташований у Північній Атлантиці, зміг досягти всеосяжного світового панування. З одного боку, повсюдне захоплення грецькою культурою на рубежі XVIII–XIX століть та визнання Британією грецької моделі державного управління у першій половині 19 століття, як основної, поклало початок будівництва амбітної держави з імперськими амбіціями. З іншого боку, прийняття політично-культурного коду Стародавнього Риму як фундаментального, у другій половині 19 століття пробудило почуття єднання в етнічно та культурно розрізнених етносах, що населяли Британію та її метрополію, наповнило сенсом існування країни, визначило духовні цінності, допомогло розкрити Божественну у твердженні влади Англії над більшою частиною світу. Правління царських осіб на користь своїх підданих, встановлення миру та порядку у значній частині земної кулі з опорою на імперські закони поєднувало минуле та майбутнє, греків, римлян та британців.

Таким чином, *актуальність* даного дослідження лежить у площині усвідомлення чинника наступності імперій, а також послідовною та закономірною зміною однієї спільноти іншою.

Ключові слова: Стародавній Рим, Стародавня Греція, грецька і римська культура, еллінізм, філелінізм, вікторіанська Англія, культурна модель, романтизм, жанр, опера, мистецтво, фемінізм, жіноча нарративна свідомість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркова О. Нариси з історії зарубіжної музики 1950 – 1990-х років. Франція. Австрія. Німеччина. Італія. Вип. 1. Одеса : Друкарський дім, 2010. 128 с.
2. Муравська О. Східнохристиянська парадигма європейської культури і музика XVIII–XX століть : монографія. Одеса : Астропринт, 2017. 542 с.

3. Соколова А. В. Традиції лицарсько-аристократичної культури Британії-Англії та Русі-України : монографія, Одеса : Астропринт, 2020 376 с.
4. Соколова А. В. Придворна Маска як символ влади короля Карла І Стюарта. *Мистецтвознавчі записки : збірник науков. праць*. Київ, 2020. Вип. 37. С. 3–9.
5. Adair Fitz-Gerald Sh. J. The Story of The Savoy Opera: In Gilbert and Sullivan Days. Montana, Whitefish: Kessinger Publishing, 2006. 276 p.
6. Bann S. The Reception of Walter Pater in Europe (The Reception of British and Irish Authors in Europe). London: Bloomsbury Publishing, 2013. 328 p.
7. Beaven J. On Intercourse Between the Church of England and The Churches in The East: And the Ecclesiastical Condition of The English Abroad (1840). London: G. F. & J. Rivington, 1840. P. 11.
8. Bell D. From Ancient to Modern in Victorian Imperial Thought. *The Historical Journal*. 2006. Vol. 49. No. 3. P. 735–759.
9. Broughall Q. Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837–1901. London: Maynooth University Press, 2015. 380 p.
10. Burnell R. Henley Royal Regatta, a celebration of 150 years. NH, Portsmouth: William Heinemann Ltd, 1989. 226 p.
11. Burns A., Stray C.A. The Greek-play bishop: polemic, prosopography and nineteenth-century prelates. *Historical Journal*. 2011. Vol. 54, No. 4. P. 1013–1038.
12. Carlyle T. Chartism. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. P. 109–111.
13. Cramb J. A. Reflections on the Origins and Destiny of Imperial Britain. South Carolina, Charleston: BiblioBazaar, 2009. 330 p.
14. Cregan-Reid V. Discovering Gilgamesh: Geology, narrative and the historical sublime in Victorian culture. Manchester: Manchester University Press, 2015. 253 p.
15. Collingwood W. G. The Life of John Ruskin. U.S. Boston, Massachusetts: Houghton, Mifflin and Co., 1902. 427 p.
16. Cunningham P. A. Reforming Women's Fashion, 1850–1920: Politics, Health, and Art. Ohio: Kent State University Press, 2003. 264 p.
17. Davison C. M. History of the Gothic: Gothic Literature 1764–1824. Boston, Massachusetts: University of Wales Press, 2010. 192 p.
18. Dawson G. Darwin, Literature and Victorian Respectability (Cambridge Studies in Nineteenth-Century Literature and Culture, Series Number 57). Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 300 p.
19. Dwyer E. Science or morbid curiosity: the casts of Giuseppe Fiorelli and the last days of Romantic Pompeii. London: Bellamp; Daldy, 2007. P. 171–188.
20. Fallmerayer J. Ph. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasium ... Supplementheft zu. Meyers Groschen Bibliothek der deutschen Classiker Meyer, 1850. 358 p.
21. Fattori N. Migration and Community in the Early Modern Mediterranean The Greeks of Ancona, 1510–1595. New York: Springer International Publishing, 2019, 163 p.
22. Freeman Ph. British Imperialism and the Roman Empire. School of Archaeological Studies, University of Leicester, 1996. P. 19–34.
23. Freeman R. E. Victorian Bibliography for 1973. Indiana, Bloomington: Indiana University Press, 1974. Vol. 17, No. 4. P. 453–554.

CHAPTER 8

---

24. Frere S. *Britannia: A History of Roman Britain*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1967. 446 p.
25. Georgitsoyanni E. Stefan Cell Mare. Suceava: Serie Filologie B. Literatura 11, 2005. P. 45–64.
26. Gitter E.G., The Power of Womens Hair in the Victorian Imagination. *Modern Language Association*, No. 99 (5) 1984.
27. Harris J. *Silent Minority: the Greek Community of 18th-century London, in Greek Diaspora and Migration since 1700*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 2009. P. 31–43.
28. Heffer S. *High Minds: The Victorians and the Birth of Modern Britain*. US, New York: Random House Books, 2013. 896 p.
29. Hibbert C. *Queen Victoria: A Personal History*. Boston: Da Capo Press, 2000. 608 p.
30. Hillard G. S. *Six months in Italy*. Boston: Ticknor and Fields, 1867. 563 p.
31. Hume D. *Essays: Moral, Political, and Literary*. London: Forgotten Books, 2019. Vol. 1. 510 p.
32. Jay A. *Oxford Dictionary of Political Quotations*. Oxford: OUP, 2010. P. 97.
33. Jenkyns R. *The Victorians and Ancient Greece*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1981. P. 292–293.
34. Jenkyns R. *Dignity and Decadence: Victorian Art and the Classical Inheritance*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1992. P. 155–163.
35. Lessing G. E. *Laocoon: An Essay on the Limits of Painting and Poetry*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1984. 259 p.
36. Long H. D. Morse D. D. *Time, Space and Place in Charlotte Bronte*. London & New York: Taylor & Francis Ltd, 2016. 220 p.
37. Mahaffy J. P. *The Greek World Under German Sway – From Polybius to Plutarch*. Germany, Norderstedt, Schleswig-Holstein: Hansebooks, 2017. 500 p.
37. Matheny D. C. *Southern Women*. New York and London: Routledge Taylor & Francis Group, 1988. 244 p.
38. Millet K. *Sexual Politics*. Illinois: University of Illinois Press, 2000. 424 p.
39. Moses C. G. *French Feminism in the 19th Century (Suny Series in European Social History)*. New York: State University of New York Press, 1985. 311 p.
40. Nelson H. L. *The Law and the Lady: Consent and Marriage in Nineteenth-Century British Literature. Theses and Dissertations*. Indiana, West Lafayette: Purdue University Press, 525 p.
41. Nizam M. *Charlotte Canda and Mary Rogers: Two “fallen women” in Victorian Culture*. Monmouth University, 1980. 34 p.
42. Rath A. *The Crimean War in Imperial Context, 1854–1856*. New York: Springer, 2015. 301 p.
43. Rappaport H. *A Magnificent Obsession: Victoria, Albert, and the Death That Changed the British Monarchy*. U.S., New York: St. Martin’s Griffin, 2003. 368 p.
44. Richardson E. *Classical Victorians: Scholars, Scoundrels and Generals in Pursuit of Antiquity (Classics after Antiquity)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. P. 29.
45. River Ch. *The Sepoy Rebellion of 1857: The History and Legacy of the Indian Rebellion against the British East India Company*. California, Scotts Valley: Createspace Independent Publishing Platform, 2017. 60 p.

MONOGRAPH

---

46. Ruskin J. *Sesame and Lilies: Two Lectures Delivered at Manchester in 1864*. 1. Of Kings Treasuries. 2. Of Queens Gardens. Montreal: Wentworth Press, 2019. 226 p.
47. Sachs J. *Greece or Rome?: The Uses of Antiquity in Late Eighteenth- and Early Nineteenth-Century British Literature*. Journal: *Literature Compass*, John Wiley & Sons Ltd, 2009. Vol. 6, No. 2, P. 314–331.
48. Sandys J. E. *A History of Classical Scholarship: From the End of the Sixth Century B.C. to the End of the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 706 p.
49. Shanks M. *Classical Archaeology of Greece: Experiences of the Discipline*. London & New York: Psychology Press, 1996. 199 p.
50. Shaw G.B. *The Papers of George Bernard Shaw*. London: Penguin Classics, 1930. Vol 2. P. 151.
51. Shelley Percy B. *Hellas: A lyrical drama*. London: Charles and James Ollier, 1822. 68 p.
52. Stanley A. P. *The Life and Correspondence of Thomas Arnold: Late Head Master of Rugby School, and Regius Professor of Modern History in the University of Oxford*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 554 p.
53. Staley A. *The New Painting of the 1860s: Between the Pre-Raphaelites and the Aesthetic Movement (Paul Mellon Centre for Studies in British Art the Paul Mello)*. London: Paul Mellon Centre, 2011. 400 p.
54. Stuart J., Revett N. *Antiquities of Athens*. New York: Princeton Architectural Press, 2008. 496 p.
55. Thomas G. K. *Lord Byron's Iberian Pilgrimage*. USA, Provo Utah: Brigham Young University Press, 1983. 92 p.
56. Tuckwell W. *Reminiscences of Oxford*. London: Smith, Elder and Co., 1907. 124 p.
57. Vöhler M., Alekou S., Pechlivanos M. *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2021. 292 p.
58. Winckelmann J. J. *History of the Art of Antiquity*. California, Los Angeles: Getty Research Institute, 2006. 446 p.
59. Orwell George. *England Your England*. URL: https://orwell.ru/library/essays/lion/english/e_eye

Information about the author:

Sokolova Alla Viktorivna

Doctor of Art Criticism,

Professor of the Department of Theoretical

and Applied Cultural Studies,

Odesa National Academy of Music named after A.N. Nezhdanova

E-mail: asmoonlux@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4841-6342